

УКРАЇНСЬКА ЕТНОКУЛЬТУРНА ТРАДИЦІЯ В КРИМУ

Крим – природне продовження території України. Історичні факти та документи свідчать, що українці та їх пращури мали близькі стосунки з Кримом та проживали на території півострова. Крим увібрав в себе культуру цивілізацій Греції, Риму, Візантії, Балканських країн, а також культуру Київської Русі. Україну з Кримом пов’язує давня етнокультурна традиція. Актуальність проблеми змусила автора заглибитися в дослідження і зупинитися на аналізі конкретних фактів, які доводять існування давньої української етнокультурної традиції у Криму.

Михайло Грушевський відносить першу появу предків українців до кін. IV ст. н.е., використовуючи численні архівні і історичні джерела: “При кінці IV віку по Христі маємо на се виразні звістки, що тоді сі племена східних слов’ян, від котрих пішли наші українці, стали поширюватися на півдні – і, йдучи з півночі, почали наближатися до Чорного моря, трохи пізніше вони вже напевно займали приблизно ті краї, в яких живуть тепер і тільки на схід в Донеччині, на Кавказі, в Криму розселилися в пізніших віках, а дещо мабуть втратили на заході”¹.

Олександр Міндюк дослідив праці болгарських, грецьких, візантійських, арабських, єгипетських авторів і дійшов до висновку, що “руська мова тут у Криму формувалася і розвивалася довгий час, століттями, як і в Україні ще перед відомим 860 роком..... Болгарський просвітитель Кирило (св. Костянтин) ще у 860 році, коли перебував у Криму, у Херсонесі, пише про його зустріч тут з місцевими жителями-русичами, які живуть тут цілими кварталами, розмовляють руською (тобто, староукраїнською) мовою, мали свою писемність і свої вже видані книги”².

Дуже цікавими є припущення Ігоря Шрамка. Він вважає, що “слово “тавр” – “тур” в індоєвропейській культурній традиції формує семантику кола образів, серед яких “бик”, “зубр”, “олень”, “козел” (турами й сьогодні називають гірських, козлів), “гора”, “змій” (у міфології індоєвропейців він тотожний “козлу”), є архаїчним символом бога-громовержця, який живе на вершині “гори”... На полі індоєвропейської культурної традиції існує лише один народ з етнонімом “тавр” – “тур”. Це народ-воїн України, “козаки”³. Ігор Шрамко зібрав і співставив дуже цікаві відомості у вищезгаданій статті, але деякі з них дискусійні і потребують подальшої розробки.

З утворенням Київської Русі вплив слов’яно-руських племен на Крим збільшується. Про це свідчать такі факти: завоювання Володимиром Великим Корсуня (сучасний Херсонес, район Севастополя); входження східної частини Криму до складу давньоруського Тмутараканського князівства (X ст.).

Про існування руських кварталів у Криму свідчить і знахідка археологів: “Предполагается, что в XIII в. в Херсонесе существовал русский квартал. Об этом говорит найденный в Херсонесе русский напрестольный крест с изображением русских святых Бориса и Глеба...”⁴ (Цитовано з книги, виданої за часів СРСР, коли ще поняття “руський” та “російський” не розрізнялися). Про значну роль руського населення говорять і джерела. У італійсько-татарському розмовнику 1330 року, так званому Codex Cumanicus, що виник, найімовірніше, в середовищі генуезької Кафи (сучасної Феодосії), помітно впливи української мови: слово “козак” (саме так воно записано вперше в західноєвропейському джерелі взагалі) подається не в тюркському, а в українському звуковому оформленні.... ібн абд-ез Захвер, пишучи про 60-ті роки XIII ст., говорить про місто Крим (Солхат, сучасний Старий Крим) заселений кипчаками, русами та аланами. У статуті Кафи 1316 року згадується руська церква за мурами міста. При цьому підкреслюється, що вона була з стародавніх часів... Є відомості про українські квартали у Кафі: “У Кафі, наприклад, невеликі дільниці (магалья) з своєю церквою (бо таким був під час турецького панування принцип поділу міст на національні квартали)зберігалися у XVI першій половині XVII ст. У 1545 році тут було в українській дільниці – 27 дворів, у 1638 році – 12. Коли у 20-х роках XVII ст. у Кафі почала працювати місія домініканців, виявилось, що для контактів з місцевими українцями потрібний монах, який знав би їхню мову”⁵.

За підрахунками Ярослава Дашкевича, які він оцінює як неповні, протягом XV – першої пол. XVII ст. татари і турки вивели з України у вигляді ясиру 2 – 2,5 млн. чол.⁶ Безсумнівно, що більша частина цих невольників-українців залишилася у Криму. Така кількість українського люду не могла не спричинити антрополітичних змін, а також змін у культурно-антропологічному відношенні. Асиміляція татар з українцями спричинила виникнення великого про шарку мішаного населення, так званих тумів. Татари поступово втрачали ознаки монгольської та туранської рас, набли-

жаючись до расових типів, характерних для українців. Такі спостереження робили відомі етнологи Кримський Агатангел, Самойлович Олександр. Наприклад, Самойлович писав: “Я проехав в Евпаторию, затем объехал Евпаторийский уезд кругом. Получилась картина этнографических явлений о которых не читал, не знал, которые заставляют обратить внимание. О них и сообщу... Еще более поразило скоро исчезнет другое явление – остатки, пережитки рабства. В деревне Аиб обратила мое внимание группа деревенских жителей. Поразил один: тип – русский, а говорит по-татарски. Оказалось, потомок какого то пленного..., но дальше мне рассказали, что их довольно много существует. Называют их – чора...”⁷

У другій половині XVIII ст., українці стали основою населення Криму. Згідно з переписом населення Кримського ханства 1666 – 1667 рр., дані якого записав турецький мандрівник Євлія Челебі, на 187 тис. кримських татар і 20 тис. вільних представників інших національностей (євреї, греки) припадало 920 тис. невільників, які майже всі були українцями⁸. Близько чотирьох п'ятих населення Кримського ханства були українці. Мабуть, у турецькій частині Криму становище було схожим (Крим поділявся на дві майже рівнозначні частини: Кримське ханство з столицею в Бахчисарай та турецьку провінцію з центром у Кафі).

Російський період у історії Криму розпочинається з 1783 р., коли Росія, порушивши умови Кучук-Кайнарджийського договору, заявила про включення Криму до складу імперії. В результаті велетенських хвиль татарської еміграції до Добруджі та Туреччини півострів опустів.

Розпочалася потьомкінська “розбудова” Криму. Треба зазначити, що за переписом 1897 року українці становили більшість – 42,2% порівняно з іншими етнічними групами: росіяни – 27,9%, татари – 13,0%, німці – 5,4%, євреї – 3,8%, болгары – 2,8%⁹.

Звикаючи до нових географічних умов, українці протягом двох-трьох поколінь зберігали традиційну побутову та духовну культуру. Але з часом набули й місцевих побутових особливостей у власній культурі, що сталося внаслідок довготривалого проживання серед представників різних етнічних груп. Дуже важлива в цьому роль факторів загального соціально-економічного значення, що в певний час здійснили вплив на всі народи, що мешкали в колишньому СРСР (це урбанізація та колективізація). Формування в урбанізованому міському середовищі єдиної субкультури привело до асиміляційних процесів, які набули русифікаційного спрямування.

Політика радянських урядовців передбачала ствердження активних форм міжетнічної взаємодії. Це, звичайно ж, відбивалося на соціальній структурі і національній свідомості як українців, так і переважної більшості національних меншин у період панування радянської влади. Перший після 1917 року перепис населення у Криму мав чітке політичне підґрунтя: у 1921 р. всі українці Криму були записані росіянами. Лише в 1926 році знову з'явилися у Криму українці. За окремими даними, перепису 1926 року в Криму на 714 тис. населення мешкала 301 тис. росіян (42,0%) і 77 тис. українців (приблизно 11%), 79 тис. татар (25%)¹⁰. Треба думати, що на 1926 рік кількість українців, і росіян була приблизно однаковою.

Кримський письменник Орест Корсовецький, що створив “Книгу пам'яті”, дійшов до висновку, що у степових районах більше ніж 80 відсотків загиблих у Другій світовій війні кримчан були українці¹¹.

Після війни відбувається депортація татар, також греків, болгар та інших народів. Починаючи з 1944 року українці (як і росіяни та білоруси) прибували до Криму на відновлювання зруйнованого війною господарства.

“В соответствии с постановлением ГКО от 12-го августа 1944 года ОНК Крымской АССР и Крымский Обком ВКП(б) 18-го августа 1944 года приняли постановление “О заселении Ялтинского, Алуштинского, Судакского, Старо-Крымского, Карасубазарского, Бахчисарайского, Балаклавского и Куйбышевского районов Крымской АССР”. В сентябре и октябре 1944 года в Крым прибыла 17040 хозяйств в составе 62104 человека, из них в основные 8 переселенческих районов Крыма было размещено 15086 хозяйств”¹². Переселенці прибули з Житомирської, Київської, Кам'янець-Подільської, Вінницької областей, їх розміщували на землях депортованих болгар та татар.

Досить важко встановити кількість українських переселенців. Архівні матеріали фіксують випадки, коли українці не витримували тиску місцевих умов проживання і тікали назад, на рідні землі. Архів зберігає, наприклад, таку справу: “Инспектору по хозяйству переселенцев Красно-перекопского райисполкома тов. Супруненко Й. А. На переселенцев Коляда Тараса Свиридовича и Коврига Ивана Глебовича, выбывших 24 марта 1954 года из колхоза им. Героев Севаша на родину в Сумскую область нужно представить нам акт по произвольной форме в 2-х экземплярах, также сообщите, какие приняты меры правлением колхоза и райисполкома по возвращению указанных переселенцев обратно.

*Нач. Переселенческого отдела М. Пузакин*¹³.

Наказ від 19 лютого 1954 року про підпорядкування Криму Україні було затверджено Президією Верховної Ради СРСР. Після зміни статусу Криму і включення його до складу України на півострові з'явилися переселенці з західних областей України.

Більшість дослідників (Дашкевич, Регушевський, Міндюк та інші) вважають, що реально у Криму проживає понад 1 млн. українців, а офіційні джерела дають три цифри – 625, 725, 900 тис.¹⁴ Як бачимо, дані свідчать про необхідність нового перепису населення.

Всесторонні стосунки України з Кримом із найдавніших часів, постійне проживання на території півострова українців, спричинились до утвердження в топоніміці Криму значної кількості українців. Професор Регушевський виділив дві історичні групи: топоніми, що існували до 1954 року та нові топоніми, що з'явилися після війни. Наприклад: Глибокий Яр, Білоглинка, Баштанівка, Козачий Яр, Дорошенкове, Шевченкове, Вінницьке, Українка, Калачі, Покоси, Козаче, Запорізьке¹⁵.

Українці Криму зберегли традиції своїх пращурів, характерні для тієї етнографічної зони, звідки було прибуття. Особливості духовної культури українців, що переїхали жити в Крим передаються молодшому поколінню, народженому вже на півострові. Важливу роль в цьому процесі відіграють фольклорні колективи, за участі яких відроджуються обряди, звичаї. В багатьох сім'ях зберігся традиційний одяг, що є реліквією особливо для старих людей.

В умовах інтенсивної урбанізації, міграції та інших процесів, відбулася взаємодія українців Криму з представниками інших етносів на різних рівнях і безперечно на рівні етнокультури, але фольклорна традиція зберегла основні автохтонні ознаки материнського центру.

Нажаль, продовжується процес скорочення побутування обрядів, деякі окремі складові частини етнокультури піддаються більшому взаємовпливу та асиміляції (наприклад, українська мова як засіб спілкування між українцями не є визначальною в Криму і забарвлена різними іншомовними нащадками), інші в меншій мірі піддаються взаємодії з сусідніми етносами (наприклад, страви української кухні вживаються не лише росіянами, а й татарами; також українську народну пісню можна почути в кожному фольклорному колективі).

Поруч з тим, сучасні процеси – урбанізація, а також штучно створені умови русифікації в Криму, негативно впливають на етнокультурний процес в цьому регіоні, обумовлюють тенденцію, особливо в місті, до забуття своєї етнічної ідентичності, тобто ми констатуємо наявність всіх умов для негативного процесу маргіналізації українців у Криму.

¹Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 39.

²Міндюк О. Українці – корінний народ Криму // Дзвін Севастополя. – Липень 1997. – С. 5.

³Шрамко Ігор. Про Україну, Русь, козаків, таврів і Дану-Діану-Атену // Молодь України. – 28 лютого 1990. – С. 4.

⁴Когда в Крыму появились славяне? [944 г.] // Крым многонациональный / Сост. Н.Г.Степанова. – Симферополь, 1988. – С. 13.

⁵Дашкевич Ярослав. Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе. – К., 1993. – С. 102 – 103.

⁶Там само. – С. 104.

⁷Самойлович А.И. К вопросу об этнографическом изучении Крыма // Крымское общество естествоиспытателей и любителей природы. Записки. – Симферополь, 1917. – Т. 6. – С. 131.

⁸Челеби Євлия. Книга путешествия. – Вып. 1. – М., 1961.

⁹Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1872 г. – Т. 41

¹⁰Дашкевич Я. Україна вчора і нині. Нариси, вступ, есе АН України. – К., 1993, – С. 114.

¹¹Вольвач П.Украинцы в Крыму. Трагическое прошлое и горькое сегодня . Правда Украины. Специальный выпуск. – К., – С. 3

¹²Державний архів Кримської області. – Ф. Р.-2888.– Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 1.

¹³Там само. – Оп. 2. – Спр. 35. – Арк. 10.

¹⁴Дашкевич Я. Вказ праця. – С. 113; Регушевський Є. Українські топоніми Криму // Культура народів Причорномор'я, – № 1, июль 1997. – С. 131; Міндюк О. Українці – корінний народ Криму // Дзвін Севастополя, – липень 1997. – С. 5.

¹⁵Регушевський Є. Українські топоніми Криму // Дзвін Севастополя. – Липень 1997. – С. 5.

Svitlana Mashchenko. Ukrainian ethnocultural tradition in the Crimea.

The article deals with the influence of Ukrainian ethnocultural tradition in the Crimea. It contains the statistics of Ukrainian population, analysis of the modern ethnic processes. Folk traditions in the Crimea preserved main local characteristics. The artificial conditions of russification and processes of urbanization counteracts the renaissance of traditions.